

A filozófiatörténeti elbeszélés értelme Wilhem Dilthey-nél a történetírói praxis akribiája és a történeti filozófiai rendszerek kakofóniája között

A fiatal Dilthey nem elméletíróként, hanem gyakorló filozófiatörténészként intézte első explicit támadását a hegelianus filozófiatörténet-írási metodológia ellen. A *Schleiermacher élete* 1870-ben megjelent első és egyetlen kötetében, a tárgyalt szerző filozófiájának kontextusát jelentő koraidealista filozófia rendszerek tárgyalására vállalkozva teszi Dilthey a nyílt megjegyzést: ezen filozófiák historiográfiája „– eléggé meglepő módon – még mindig nem szabadult meg teljesen attól a szemponttól, amelyből Hegelnek ezek a rendszerek pusztán a saját filozófiájához vezető fejlődési fokozatokként jelentek meg. Így állt elő az, hogy sem a szimultán fejlődések valódi történetét, [...] sem az egyes fejlődéstörténetek valódi menetét nem ismerték meg alaposan” (GS XIII, 317). Dilthey Hegel-kritikája tehát illeszkedik a hegelianizmus és általában az idealista rendszerfilozófiák szintézisének az emancipálódó szaktudományok felől érkező kihívásaihoz. A hegeli kutatási program már Hegel halálának évtizedében bekövetkező rapid összeomlása elsődlegesen nem egy filozófián belüli megfontolásnak, hagyományos értelemben vett cáfolatnak tudható be – amint a Hegel-tanítvány és -biográfus Karl Rosenkranz feltételezte, aki 1840 körül keserűen feljegyezte naplójában: „Trendelenburg kiadott egy *Logikai vizsgálódásokat*. Már is úgy beszélnek róla, mintha ezzel megcáfolta volna Hegel logikáját” (Rosenkranz 1854. 53) – , hanem az integratív magyarázóerő a kortársak felfogása szerinti megroggyanásának. „A tényekkel való harc” – írta Trendelenburg az említett mű első kötetének előszavában – „különösen nehéz, hiszen azok, helyesen megfigyelve, hajlíthatatlanok, s a gondolatnak kell alkalmazkodnia, alávetve magát azoknak” (Trendelenburg 1840. 1. köt., vi). Mindez azonban egy a 19. század derekán megjelent új gondolat szerint éppen lehetőséget teremtett a filozófia relevanciájának helyreállítására: „A tudományok sikerrel próbálják meg sajátos útjaikat járni, azonban részben anélkül, hogy számot adnának a módszerről (hiszen a tárgyukra, s nem az eljárásra irányulnak)” – írta ugyanott Trendelenburg, aki egyébként a poszthegelianus filozófusok egész generációjának, így Wilhem Diltheynek is a mestere volt (csakúgy mint például Hermann Cohen-nek) – „A logika feladata itt az lenne, hogy megfigyeljen és összehasonlítsa, tudatossá tegye azt, ami nem tudatos, és közös eredetükben megértse azokat, amelyek különbözők” (Trendelenburg 1840. 1. köt., vi–vii.).

Azt, hogy Dilthey fellépése és polémiája a hegelianus historiográfiával nem nélkülözi az elméleti alapot, sőt éppenséggel a trendelenburgi metafizikai programba illeszkedik (azt érdemi pontokon kibővítve), a Dilthey-család muzealizálási és kultuszteremtési igyekezetének köszönhetően régóta jól tudhatjuk. A Dilthey-tanítványával, az összkiadás későbbi megindítójával házasságot kötött Dilthey-lány kiadásában megjelent gondosan válogatott naplórészlet- és levélgyűjtemény tanúsága szerint Dilthey már 26 évesen érthetetlennek találta „a filozófiai önteltséget, amely a »szaktudományok« feletti szupremáciáról álmodik” (JD 81). Egy talán még első magántanári kinevezését (1866, Basel) megelőzően papírra vetett feljegyzésben Dilthey pedig így fogalmazott: „a logika, amelynek első alakja egy dialektikus filozofálás a tényektől eltekintő absztrakciója volt, majd pedig később kibővült, bevonta a természettudományokat, azonban soha nem vetette alá magát a szellem tudományának tényei [adta] vizsgának” (GS XVIII, 12; vö. JD 120). Ennek megfelelően Dilthey szerint a filozófiatörténet „a filozófia fejlődését – Hegellel szemben – nem a fogalmak az absztrakt gondolkodásban egymásra irányuló viszonyaiból magyarázza, hanem az egész ember változásaiból annak teljes élevesége és valósága szerint” (GS XXIII, 2). A filozófiatörténet célja tehát „azon kauzális összefüggések megismerése, amelyek mentén a filozófiai rendszerek a kultúra egészéből keletkeztek és arra visszahatottak” (uo.).

Dilthey specifikus filozófiatörténet-fogalmának legrészletesebb kifejtését az 1889-ben írt *Az irodalom archívumai és azok jelentősége a filozófiatörténet tanulmányozása számára* című tanulmányában nyújtotta, ahol részletesen meghatározta, milyen értelemben tekintendő kauzális magyarázatnak a filozófiatörténeti leírás. Már Hegel is kapcsolatot tételezett a filozófiai rendszerek és a kultúra egésze között, azonban, mondja Dilthey, „a feladat a kauzális összefüggést megismerni annak tagjai szerint, amelyekben ez a folyamat lezajlik” (GS IV, 558). A hegeli célkitűzésen túlmutató elem tehát éppen a filozófiatörténet a kultúra általános történetébe beágyazott menetének *in concreto* feltárása, s ezt az alapozza meg – ami egyben nem-triviális mélységű értelmet

kölcsönöz Dilthey imént idézett Hegel-kritikájának is –, hogy Hegelből hiányzik a filológiai-kritikai módszer, amelynek a integrálása a filozófiatörténet alkotta fejlődéstörténet „tudományos tárgyalását” lehetővé teszi (az *in concreto* összefüggés-feltárára helyezett hangsúly pedig lehetővé tette Dilthey számára, hogy az írás címével összhangban – Windelband későbbi példáját előre hozva – Goethe lakatoszámlájának relevanciája és archiválása mellett érveljen, aláhúzza a kis szerzők és a – mai terminussal – filozófiai konstellációk jelentőségét).

A filozófiatörténet-írás és annak Dilthey által proponált akribiája tehát a filozófia-definíción keresztül nyeri el tudományos és társadalmi relevanciáját, sőt centrális szerepét. „[A] filozófia története teszi láthatóvá az emberi lelkiélet pozícióinak sorozatát” (GS IV, 561). Minden filozófiatörténet-írói ambíciója ellenére – illetve, saját szemszögéből: éppen annak révén – Dilthey azonban alkotó filozófus volt, aki magára a filozófia poszthegeiánus identitáskrizisének egyik meghaladójaként tekintett. Ennek megfelelően Diltheynél a historiográfia és a metafizológia korrelációja részletes elméleti megalapozást nyer, amelyben Dilthey számára az egyik fő megoldandó filozófiai probléma éppen az empirikus akribia által feltárt fejlődéstörténet és a filozófiatörténet feltételezett immanens teleológiájának összeegyeztethetlensége. Utóbbi, szintén korán anticipált program (vö. JD 80-82) a századforduló táján megkezdett és meghatározó nem-posztumusz publikációja alapján világnézet-tipológiának keresztelt dilthey-i megvalósítása ugyan nem primer történetírói, hanem metafizológiai projektum, azonban annyiban igenis historiográfiai relevanciájú, hogy célja éppen a történeti fejlődés transzcendentális egységének a történetfilozófiai szkepticizmus Szküllája és a szubsztantív teleológia Kharüdisze közt átvezető útjának megtalálása (vö GS VIII, 12).

Fontos látni, hogy a világnézetek kakofóniája Dilthey számára egy faktum, amelyre transzcendentális magyarázatot kíván találni, nem pedig egy elméleti megfontolás következménye (ekképpen kerülheti el Dilthey világnézet-tipológiája az öncáfolás veszélyét). A transzcendentálishan feloldandó autonómia éppen abban áll, hogy egy adott világnézet univerzális érvényesség-igénye nem korlátozható anélkül, hogy az meg ne szűnjön világnézet lenni. Ezt Dilthey sem teszi – azaz célja nem a világnézetek valamiféle kibékítése –, azonban a világnézeteket relativizálja azáltal, hogy azokat az elevenség, az élet mint transzcendentális princípium változékonyságának kifejezési formáiként értelmezi (vö. pl. GS V, 406). A világnézetek objektív ellentmondásossága tehát megmarad, azonban a világnézet-tipológia szempontjából az ellentmondás pusztán különbséggé válik. Dilthey eme késői vállalkozása egyben megőrzi a szellemtudományok megalapozásának korai kísérletében szereplő, a filozófiai hermeneutika számára később centrálissá vált analógiás megértést (participáció-újraalkotás), amennyiben a világnézet-típusokat csak a tevékeny szellem tudja megragadni.

Dilthey ezen érett koncepciójában a filozófiatörténet több szempontból is kitüntetett jelentőségre tesz szert. Egyrészt az antinómia feloldása csak történeti úton lehetséges, azaz a dilthey-i metafizológia (»a filozófia filozófiája«) alapja és jelentős része éppenséggel filozófiatörténeti kutatás, mégpedig a fent körülhatárolt empirikus értelemben („a történeti tudat alkalmazása a filozófiára és annak történetére”, GS VIII, 7). Továbbá a filozófiai rendszerek kitüntetett szerepet kapnak a világnézetek között a tudat valósághoz való viszonya alakzatainak megragadásában a valóság tudományos megismerése, az érzetek értéktételezése és a gyakorlati életcélok tekintetében, mintegy kijelölve az irodalom, a vallás és a tudományok teljesítményeinek történeti besorolásához szükséges elméleti teret. Ennek megfelelően Dilthey késői rendszervázlataiban egyértelműen kifejeződik a filozófiatörténet centrális metafizológiai jelentősége: „Azt a kérdést, hogy mi a filozófia, nem lehet az egyedi ízlés alapján megválaszolni, hanem a filozófia funkciója csak a történelemből állapítható meg empirikus úton” (GS VIII, 185).

Dilthey filozófiatörténet-fogalmának értékeléséhez – a filozófiai historiográfia 19. századi problémáinak tükrében (vö. pl. Geldsetzer 1968.; Hartung 2015.) – a filozófiatörténet-írás filozófiai relevanciája, az empirikus történetírói praxishoz való viszonya, illetve a historiográfia a regionális vagy megalapozó szerep közti helye szolgáltathat szempontot – miközben nem ringathatjuk magunkat abba a hamis bizonyosságba, hogy a filozófiatörténet-írás ezen 19. századi problémáit végképp magunk mögött hagytuk volna.

Rövidítések:

Wilhelm Dilthey: *Gesammelte Schriften*. Leipzig (később: Stuttgart), Teubner / Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1914-2006 (26 kötet).

GS IV *Die Jugendgeschichte Hegels und andere Abhandlungen zur Geschichte des deutsche Idealismus*. 2. kiadás. Szerk. Herman Nohl. *Gesammelte Schriften*, 4. Stuttgart, Teubner, 1959.

GS V *Die geistige Welt. Einleitung in die Philosophie des Lebens. Erste Hälfte. Abhandlungen zur Grundlegung der Geisteswissenschaften*. 2. kiadás. Szerk. Georg Misch. *Gesammelte Schriften*, 5. Stuttgart, Teubner, 1957.

GS VIII *Weltanschauungslehre. Abhandlungen zur Philosophie der Philosophie*. 2. kiadás. Szerk. Bernhard Groethuysen. *Gesammelte Schriften*, 8. Stuttgart, Teubner, 1960.

GS XIII *Leben Schleiermacher's. Erster Band*. Szerk. Martin Redeker. *Gesammelte Schriften*, 13. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1970.

GS XVIII *Die Wissenschaften vom Menschen, der Gesellschaft und der Geschichte. Vorarbeiten zur Einleitung in die Geisteswissenschaften (1865 - 1880)*. Szerk. Helmut Johach – Frithjof Rodi. *Gesammelte Schriften*, 18. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1977.

GS XXIII *Allgemeine Geschichte der Philosophie. Vorlesungen 1900 - 1905*. Szerk. Gabriele Gebhardt – Hans-Ulrich Lessing. *Gesammelte Schriften*, 23. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2000.

JD Dilthey, Wilhelm 1933. *Der junge Dilthey. Ein Lebensbild in Briefen und Tagebüchern 1852-1870*. Szerk. Clara Dilthey. Leipzig, B. G. Teubner.

Hivatkozások:

Geldsetzer, Lutz 1968. *Die Philosophie der Philosophiegeschichte im 19. Jahrhundert. Zur Wissenschaftstheorie der Philosophiegeschichtsschreibung und -betrachtung*. Studien zur Wissenschaftstheorie, 3. Meisenheim am Glan, Anton Hain.

Hartung, Gerald 2015. Philosophical Historiography in the 19th century: A Provisional Typology. In Gerald Hartung – Valentin Pluder (szerk.) *From Hegel to Windelband. Historiography of Philosophy in the 19th Century*. New Studies in the History and Historiography of Philosophy, 1. 2015, Walter de Gruyter. 9–24.

Rosenkranz, Karl 1854. *Aus einem Tagebuch. Königsberg Herbst 1833 bis Frühjahr 1846*. Leipzig, F. A. Brockhaus.

Trendelenburg, Adolf 1840. *Logische Untersuchungen*. Leipzig, Gustav Bethge.

Varga Péter András (MTA BTK Filozófiai Intézet)